Med hjärtligt tack från förf.

MOTSÄGELSENS TECKEN, SPRÅKLIGA KURIOSA.

För HVAR 8 DAG af *PROFESSOR ADOLF NOREEN.*

I logiken talas om något som kallas "contradictio in adjecto", d. v. s. motsägelse i fråga om bestämningsordet. Såsom exempel plägar anföras "en fyrsidig triangel" eller "en kantig cirkel". Dylikt betraktas i logiken som ett groft fel såväl i tankegång som uttryckssätt, och vi kunna ju icke annat än ge herrar logici rätt härutinnan. Men hvad skola vi då säga om de massor af åtminstone vid första påseende alldeles likartade motsägelser, som vi alla dagligdags producera, och som språkvetenskapsmännen begärligt samla, sortera och förse med etiketten "katakreser". Vi tala ju utan spår af språklig ruelse om en *gammal ung*karl och *flickan* Petter*son,* vi känna *karlar* som äro riktiga *käringar,* och kanske ett och annat *fruntimmer* som är en riktig karla*karl,* med säkerhet mången *kvinna* som är för*man* i ett arbetslag, ämbets*man* i ett verk eller vetenskaps*man.* Vi annonsera om jakt*horn* af *silfver* och sko*horn* af *mässing* och dryckes*horn* af *guld* och bläck*horn* af *glas,* om *tenn*soldater af *bly* och stryk*järn* af *mässing,* ja på det yttersta af dessa tider äfven om *trä*ben af *aluminium.* Ena dagen få vi en *flicka* till skjuts*pojke,* den andra en *änka* till hus*jungfru.* Vi äta *dansk schweitser*ost på *Uppsalas franska* bröd och dricka därtill *Stockholms bajerska* öl. Kandidaten som genomgått sitt *åtta månaders* prof*år* tänder kanske brasan i en *järnkakel*ugn med en *vax*tänd*sticka.* Vi klaga öfver att vår skjuts*häst* är en riktig lat*mask,* att de *svarta* vinbären ännu äro *gröna* i följd af den kyliga väderleken, och att *hvit*ögat är *rödt,* emedan vi varit utsatta för drag. Den ene föredrar *oxhare,* den andre *kalfhjärpe.* Vi ha inte råd att köpa oss en *skotsk brysselmatta,* men väl ett par *franska* gants *de Suède.* Vi höra, att *svalor* börjat användas till bref*dufvor,* och för att riktigt få ett intryck af att den språkliga världen är uppochnedvänd erinra vi oss slutligen, att vår mormors*mor* odisputabelt hör till våra för*fäder,* och att Nansen på sin ryktbara polarfärd kom så långt norrut, att han såg *norr*sken i *söder.* Och så kunde vi hålla på i oändlighet.

Hvad är nu skillnaden mellan den förkättrade "contradictio in adjecto" och den höfligt bemötta "katakresen"? Ha logikerna orätt i att "den fyrsidiga triangeln" är en styggelse för tanken och ett språkligt vidunder? Ingalunda, ingalunda. Så länge ordet 'triangel' uteslutande — såsom inom matematiken är och väl alltid förblir fallet — betyder 'tresidig figur', kan man icke med någon reson tala om en fyrsidig sådan. Men om vi tänka oss, att det inom orkestermusik använda instrumentet triangel med tiden komme att af vissa praktiska eller estetiska skäl erhålla än en fyrsidig, än en oval, än en cirkelrund o. s. v. fason, utan att man dock brytt sig om att ändra det gamla namnet, så kunde man mycket väl tala om både en fyrsidig och en rund triangel. Ty då menade man med 'triangel' icke längre detsamma som förr, utan blott ett musikinstrnment med väsentligen samma uppgift som forntidens trekantiga pjäs. Motsägelsen i uttrycket "fyrsidig triangel" vore då ej längre verklig, utan hade blifvit blott skenbar.

Af denna art är förhållandet vid alla s. k. katakreser. När man talar om det af Nansen skådade *norr*skenet i *söder,* så menar man icke längre med "norrsken" ett sken som åskådaren iakttar i norr, utan man menar ett visst, för de nordliga polartrakterna karaktäristiskt ljusfenomen, som alltför väl kan uppträda söder om en i dessa trakter tillräckligt långt norrut befintlig person, men som icke kan kallas "södersken", emedan denna term afser motsvarande ljusfenomen inom de sydliga polartrakterna. På likartadt sätt demaskera sig alla de ofvan anförda katakreserna vid närmare granskning såsom blott skenbara motsägelser. Att de emellertid samtliga mer eller mindre förvåna, ja understundom stöta oss, när vi närmare reflektera på dessa beståndsdelar, beror på att i dem alla ingå ord, som ännu i språket kunna förekomma i betydelser, hvilka svära mot betydelserna hos de ord, som i det föreliggande fallet äro med dem förbundna. Så t. ex. ligger det pikanta i uttrycket "gammal ungkarl" däri, att *ung,* som här uppträder i betydelsen 'ogift', annars plägar betyda raka motsatsen till *gammal.* Dylika katakreser kunna vi därför kalla "lefvande". I motsats till dessa kunna vi kalla dem för "döda", vid hvilka icke längre någon dylik motsättning förefinnes mellan en mera tillfällig och en vanligare betydelse. Sådana fall hvarken glädja eller stöta andra än språkmän, som äro underkunniga om att hufvudordet en gång i tiden haft en betydelse som, om den nu fortlefde, skulle svära mot biordets. *Torr humor* och *rödt bläck* äro icke någon sorts motsägelser för den som ej pedantiskt hänger upp sig på att *humor* äldst betydt 'fuktighet' och *bläck* 'svart' (engelska *black).* Andra dylika fall äro *guldplomb* af franskans *plomb* 'bly'; *stålpenna* af latinets *penna* 'fjäder'; *hallonlimonad* af franskans *limonade* 'citronvatten'; *tio* dagars *karantän* af franskans *quarantaine,* äldst '40 dagars tid'; den stac*kars flickan* eller *flick*stac*karn* af det fornsvenska staf*karl* 'karl som går med (tiggar)staf'. Stundom är gränsen mellan lefvande och döda katakreser icke så lätt att uppdraga. Dock torde t. ex. den icke längre vara medveten om det forna intima sammanhanget mellan *behändig* och *hand,* som om en annan fällde det omdömet, att han var "så be*händ*ig i *fötterna*".

Adolf Noreen.

Noreen, Adolf
Motsägelsens tecken, språkliga kuriosa :

Noreen, Adolf

Motsägelsens tecken, språkliga kuriosa :

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden